

Universitatea Babeș–Bolyai Cluj-Napoca
Facultatea de Litere
Departamentul de limbi și literaturi slave

Dialogul slavistilor la începutul secolului al XXI-lea

Anul VII, nr. 1/2019

Editori

Katalin Balázs

Ioan Herbil

Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca, 2019

Redactor: **Ioan HERBIL**

Coperta: **Roxana BURDUCEA**

Tehnoredactare computerizată: **Mihaela HERBIL**

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. hab. **Volodymyr ANTOFIYCHUK**
Universitatea „Yurii Fedkovici”, Cernăuți, Ucraina

Prof. univ. dr. hab. **Serhii LUCHKANYN**
Institutul de Filologie al Universității Naționale
„Taras Șevcenko”, Kiev, Ucraina

Conf. univ. dr. **Dorin-Ioan CHIRA**
Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Editură acreditată CNCS – B

© Autorii, 2019

ISSN 2284-9270

Colectivul de redacție:

Departamentul de limbi și literaturi slave:

Lector dr. **Katalin Balázs**
Telefon: 0264/534898, int. 5591
e-mail: balazskaty@yahoo.com

Lector dr. **Ioan Herbil**
Telefon: 0264/534898, int. 5560
e-mail: ivanherbil@yahoo.com

Lucrare finanțată de
UNIUNEA UCRAINENILOR DIN ROMÂNIA

KATALIN BALÁZS (România), <i>Denumiri de păsări în paremiologia rusă, română și maghiară</i>	129
MANANA MIKADZE (Gruzia), <i>Морфологический анализ рукописи Ионы Гедеванишвили «Путешествие, или путешествие митрополита Ионы Руисского» (имена)</i>	137
SANDA MISIRIANȚU (România), <i>Semantismul verbelor rusești cu prefixul от- (ото-, отъ-)</i>	141
TAMARA BUDANOVA (Finlanda), <i>«С завода, но из дома», или актуальные тенденции в употреблении предлога «с»</i>	154
INNA HOROFYANYUK (Ucraina), <i>«Чужий» в українській діалектній картині світу</i>	161
OKSZANA TASKOVICS (Ungaria), <i>Некоторые аспекты проблемы перевода субтитров с точки зрения культурной асимметрии</i>	168
HALYNA KUZ (Ucraina), <i>Міжмовні контакти в буковинській фразеології</i>	175
ADRIAN CHIRCU (România), <i>Un sufix slav vrednic de limba română: -elnic. Observații asupra dicționarului Dictiones latinæ cum valahica interpretation, redactat de către Teodor Corbea</i>	183
ELVINA SALIKHOVA (Republica Bașcortostan), <i>Билингвемы как когнитивные и лингвокультурологические компоненты региолекта</i>	194
SERHII VAKULENKO (Ucraina), <i>Буджацький письменник Ілько Гаврилюк і синтеза східного та західного варіантів української літературної мови</i>	203
CĂȚĂLIN DEHELEAN (România), <i>Despre moștenirea lingvistică slavă în limba română</i>	212
NAILYA ISKUZHINA (Republica Bașcortostan), <i>Региональное варьирование русского языка в условиях двуязычия (на примере Республики Башкортостан)</i>	221
MYKHAILO KONDOR (Ucraina), <i>Деякі особливості мови «Актив Полтавського Полкового Суду» (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.) у порівнянні з закарпатськими діловими пам'ятками</i> ...	227
IRYNA BABIŪ (Ucraina), <i>Складання як активний спосіб творення оказіональної лексики в художньому тексті</i>	238
MARIA ALDEA (România), <i>Elemente lexicale cu origine slavă în Vocabularu romano-francesu, de Ion Costinescu (1870)</i>	245
NATALKA LIBAK (Ucraina), <i>Джерельна база і лексичний склад Великого тлумачного словника української мови</i>	255

СКЛАДАННЯ ЯК АКТИВНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ОКАЗІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Ірина Бабій

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка, Україна

iryna.babiy@ukr.net

Abstract. Formation as an Active Way of Creating an Occasional Vocabulary in Artistic Text. *The article is devoted to the consideration of individual authors' language creation of writers. Paid attention to the fact that in artistic works the active way of creating an occasional lexemes is the foundation and word formation. The subject of analysis in the article became complicated by the structure of occasional lexemes in the works of famous Ukrainian writers of the twentieth century: Mikhaïlo Stelmakh, Volodymyr Vynnychenko, Vasyl Barka.*

The article analyzes semantics and derivative structure of complex nouns, as well as reveals peculiarities of their using in artistic discourse. Taking into account the semantic-grammatical approach, three main semantic categories of composite nouns-neologisms are singled out: names of persons, names with specific-meaning values and names with an abstract meaning. The largest groups are the group of names of persons and the group abstract names.

Complicated names often describe activity, internal qualities, psychological properties of individuals, peculiarities of thinking. Complicated nouns – neologisms with abstract meaning characterize the mental states of people, their features of the character, called certain actions, processes, emotions, internal properties.

The article reveals that when creating occasional composite lexemes word formation is productive way of creating an occasional vocabulary. Complicated neolexemes are also formed by the method of addition with suffixation or with zero suffixation, except word formation and foundation.

As the collected material testified, almost all complex noun innovations are formed according to traditional word-building models inherent in modern Ukrainian language, although there are complex neolexemes, formed unusually.

Author's neologisms are the result of individual word-creation, designed to realize the author's plan. Almost all revealed complicated noun innovations stylistically loaded.

Keywords: *complex word, composite, formation, word formation, foundation.*

Упродовж останніх десятиліть актуальною залишається проблема дослідження морфемної та словотвірної системи мови. Предметом розгляду сучасних дериватологічних студій часто виступають складні слова (юкстапозити, композити, абрєвіатури). Ці лексичні одиниці становлять вагомий пласт у сучасних лексиконах слов'янських мов. Так, в українській мові одиниць із композитною формою становлять близько 13,4% від усього словесного запасу (за даними комп'ютерного морфемно-словотвірного фонду сучасної української мови Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України).

Багаточисельність у мові складних слів мотивується кількома причинами. По-перше, лаконічністю та влучністю семантичного обсягу композитів, по-друге, економністю мовних ресурсів. Крім того, як зауважує Н. Клименко, «інтелектуалізація слов'янських літературних мов на сучасному етапі розвитку сприяє інтенсивному зростанню питомої ваги складних слів у їхніх лексиконах» [6: 317].

Вивчення складних слів має свою історію у слов'янських мовознавствах. У сучасних лінгвістичних студіях висвітлюються питання термінології, розмежування чи ототожнення словоскладання та основоскладання, семантики і дериваційної структури складних слів, способи та засоби творення композитів різних частин мови тощо. Різні аспекти дослідження композитної лексики представлено в українській лінгвістиці, зокрема, в працях Л. Азарової, Н. Клименко, Є. Карпіловської, М. Плющ, М. Чемерисова, В. Німчука, В. Ліпич та ін.

Активністю вживання та семантичною багатоплановістю характеризуються складні слова в художньому мовленні. Як зауважує відома дослідниця Н. Сологуб, можливості осново- та словоскладання невичерпні, а складні слова, як правило, «мають більшу експресивність, пізнавально-якісну силу, значну понятійну та естетичну місткість» [10: 48]. Такі прикметні характеристики складних слів найбільш чітко реалізуються в художній мові. З метою якнайточніше, якнайвлучніше описати, зобразити те чи інше явище письменники самі нерідко створюють складні лексеми у своїх творах.

Індивідуально-авторські новотвори композитної будови будуть **предметом** пропонованого дослідження.

Мета нашої праці – розглянути семантичну та дериваційну структуру оказіональних складних іменників у художній мові, простежити особливості вживання авторських неологізмів у контексті художнього твору.

Матеріалом дослідження послужать художні твори відомих українських письменників ХХ століття: Михайла Стельмаха, Володимира Винниченка, Василя Барки.

У слов'янському мовознавстві сьогодні сформувалась окрема лінгвістична галузь – неологія, або неологіка, яка займається вивченням оказіональної лексики. Відомими дослідниками-неологами в Україні є Г. Вокальчук, О. Стишов, Н. Клименко, Є. Карпіловська, А. Мойсієнко, Ж. Колоїз, Г. Сюта, Н. Адах та ін. Хоча сьогодні неологія активно розвивається, поки що існує багато дискусійних питань, зокрема, щодо неологічної термінології, меж та ступенів оказіональності, класифікацій оказіоналізмів, щодо їх виявлення та вживання у мовному дискурсі тощо.

У сучасній науковій літературі наявні різні терміни новостворених лексем: оказіональне слово (Н. Фельдман), авторський неологізм (Р. Кисельова, Г. Вокальчук), одноразовий неологізм (Е. Різель), поетичний неологізм

(І. Загрузна), авторський новотвір (В. Виноградов), мовленнєвий новотвір (Г. Клименко), індивідуальний новотвір (В. Хохлачова), індивідуалізм (Р. Намітокова), індивідуально-авторський новотвір (Ю. Стехін), слово-експромт (К. Чуковський) та ін. Зазначимо, що неологи їх нараховують більше 30.

Дослідники виділяють кілька ознак okazіоналізмів. Так, О. Ликов називає дев'ять основних ознак таких лексем: «1) належність до мовлення, 2) утворюваність (невідтворюваність), 3) словотвірна похідність, 4) не нормативність, 5) функціональна одноразовість, 6) експресивність, 7) номінативна факультативність, 8) синхронно-діахронна дифузність, 9) індивідуальна належність» [7: 11]. Водночас визначальною ознакою okazіональних слів є їх контекстуальна або ситуативна належність.

У «Словнику лінгвістичних термінів» okazіоналізмами названо «слова, що утворюються за наявними у мові моделями, але не використовуються в загальноживаному словнику» [5: 113]. До індивідуального словотворення часто вдаються письменники. У центрі нашої уваги будуть складні іменникові лексичні новотвори, які функціонують у художній прозі.

Нерідко в неологічному словнику письменника складні слова становлять численну групу. Як засвідчують наші спостереження, в авторському лексиконі письменників неологізмів-комполітів часто більше, ніж простих за структурою новотворів (з одним коренем).

Із врахуванням семантико-граматичного підходу складні іменникові новотвори можна поділити на три групи: назви осіб, назви з конкретно-предметним та назви з абстрактним значенням.

Складні назви осіб

У художній мові численну групу становлять індивідуально-авторські назви осіб, які можна об'єднати в такі тематичні групи лексем, які характеризують:

1) рід занять, діяльність: *світوپравитель, дяк-викрутень, мішконос, професор-життєлюб, медоїд, юрист-крючоктвор, курохват, скритовбивець, індивідуаліст-терорист, розвідник-шибайголова* (М. Стельмах); *дозорець-листоноша* (В. Винниченко); *мистець-маляр, вчитель-подвижник, борщоїд, дармороб, косар-крадіжник, хлібороб-тінь* (В. Барка);

2) внутрішні (характерологічні) якості, психологічні властивості: *зрадник-перекинчик, кручений-верчений, продайдуша, нудисвіт, кроволуб, скоробрех, жорстокосердець, доброчесник, слизькоумець, гонивітер, нечепура-жмикрутка, гидомирник, солодколюбєць, пустомел-свистун, славолюбець* (М. Стельмах); *деспот-мужчина* (В. Винниченко); *блазень-лжєсвятицєник, мудрець-грєчкосій, плєскотуха-вєсєзнаєчка* (В. Барка);

3) політичні вподобання, вираження поглядів: *малорос-європєєць, шпик-демократ* (В. Винниченко); *Андрій-руїнник, єдинонєдїлїмець, туз-кремлівець* (В. Барка);

4) інтелект, розумові здібності, особливості мислення: *ідіот-чоловік, кретин-інаракіст* (В. Винниченко); *тупоум* (М. Стельмах); *буквогриз* (В. Барка);

5) збірні назви осіб з певним негативним експресивним забарвленням: *народ-жертва* (В. Барка);

6) соціальний стан, матеріальне становище людини: *дрантогуз* (бідняк, злидар), *господар-хазяїн, горівник-мужик, дикун-каторжан, поденищик-босяк* (В. Винниченко); *співак-бурлака, голоп'ятник* (М. Стельмах);

7) релігійні уподобання: *тітка-язичниця* (М. Стельмах).

Продуктивним способом творення складних іменникових неолексем на позначення осіб є юкстапозиція. Твірною базою юкстапозитів виступають два іменники, наприклад: *дозорець-листоноша, вчитель-подвижник, пустомел-свистун, деспот-мужчина, народ-жертва* та ін.

Меншу групу становлять композитні іменникові оказіональні назви осіб, утворені змішаними способами словотворення складних слів, а саме:

а) складанням із суфіксацією: *солодколюбець* ← солодке любити, *словолюбець* ← славу любити, *хлібноїтель* ← хліб гноїти; *голоп'ятник* – голі п'яти.

б) складанням з нульовою суфіксацією: *курохват* ← кури хватати, *борщойд* ← борщ їсти, *мішконос* ← мішки носити, *медойд* ← мед їсти. При творенні таких композитів продуктивними виступають суфікси -ник, -ець, -тель.

Складні іменники-новотвори з конкретно-предметним значенням

За характером позначуваного (конкретне / абстрактне) іменники поділяються на конкретні й абстрактні. У прозовій мові простежуємо вживання складних іменників з конкретно-предметним значенням, які можна об'єднати в такі тематичні групи:

1) назви предметів, побутових речей, виробів, інструментів: *підкова-стіл, гній-крем, документи-докази* (В. Винниченко); *човни-душогубки* (М. Стельмах); *хронометр-каліка, листівка-краєвид, гакоспис, піч-прірва* (В. Барка);

2) назви одягу, взуття: *жупанці-безрукавки* (В. Винниченко); *сорочка-чумачка* (М. Стельмах);

3) назви приміщень, будівель, місць тощо: *велетні-будинки, камури-грандотелі, камера-божевілля* (В. Винниченко); *оселя-білянка, хата-білянка, мурашник-землянка, дрібнодвір'я* (М. Стельмах); *квітник-прямокутник* (В. Барка);

4) назви рослин: *розрив-трава* (В. Винниченко); *цар-горох, дуб-довговік, клени-поклени, верби-наречені, первоцвіття, цар-колос, верба-підліток, дивдерево* (М. Стельмах); *зілля-бур'ян* (В. Барка);

5) назви географічних об'єктів, назви країн, міст, водойм тощо: *Великонімецьчина, столиця-матушка, річка-спокусниця* (В. Барка).

Складні іменники-новотвори з абстрактним значенням

Лексико-граматичний розряд абстрактних іменників становлять іменники на позначення властивостей і ознак, дій і процесів, почуттів і психічного стану, одиниць міри і ваги. Абстрактні поняття позначають поняття, які не сприймаємо органами чуття, а тільки шляхом мислення.

Індивідуально-авторські неологізми з абстрактним значенням у прозовій мові можна об'єднати в такі тематичні групи:

1) назви психічних станів людини: *одчай-безсилля* (В. Винниченко); *жорстокосердя, жалі-тривоги, надія-безнадія, кволість-знемога, клетіт-сміх* (М. Стельмах); *самоопанування, диводумність* (В. Барка);

2) назви рис характеру, манери поведінки, міжособистісних стосунків: *самозасліплення, самоврятування* (В. Винниченко); *баболюбство, жорстокосердя, туполобство, твердосердність* (М. Стельмах); *самозвищення, «моя-хата-скрайство»* (В. Барка);

3) назви дій, рухів, процесів та способів виконання: *праця-конечність, праця-каторга, праця-обов'язок* (В. Винниченко); *пісня-посвист, згадки-спомини, жалі-думка, підмова-облуда, зустріч-прощання, лихомовство, мартопляство, праволомство* (М. Стельмах); *життєтворчість, «рого-правлення», сполох-зиркання, мордокалічення, чоломбивство, горлорізання, самозаслання* (В. Барка);

4) назви видів роботи, типу професійної діяльності: *трупойдство* (В. Винниченко); *старостування-правування* (М. Стельмах); *самовишколювання, «подай-прийми»* (В. Барка);

5) наукові поняття: *сонцеїзм, всеїзм* (В. Винниченко);

6) узагальнені назви емоцій, якостей, внутрішніх властивостей: *горе-море, пісня-кохання* (В. Винниченко); *гріхонлутство, гидомирство, шанолубство, печаль-журба* (М. Стельмах); *диво-радість, страстотерпництво, оскотинення, людоненависть* (В. Барка);

7) назви міфічних істот, божеств: *бабка-русалка, чортик-спокусник, бандит-янгол, бог-кавалер* (В. Винниченко).

При творенні оказіональних складних лексем з конкретно-предметним значенням продуктивною є юкстапозиція. Іменникові неолексеми-юкстапозити, як правило, утворені на основі двох іменників, а саме: *гній-крем* ← гній, крем; *документ-доказ* ← документ, доказ; *піч-прірва* ← піч, прірва; *сорочка-чумачка* ← сорочка, чумачка; *оселя-білянка* ← оселя, білянка.

Юкстапозиція – продуктивний спосіб творення також складних іменникових неолексем з абстрактним значенням, наприклад: *кволість-знемога* ← кволість, знемога; *одчай-безсилля* ← одчай, безсилля; *праця-каторга* ← праця, каторга та ін. Зазначимо, що частина таких юкстапозитів утворена на основі двох слів-синонімів (*згадки-спомини, господар-хазяїн, калюжа-баюра, одчай-безсилля, кволість-знемога, підмова-облуда, печаль-журба*) або слів-антонімів (*надія-безнадія, зустріч-прощання*).

Крім чистого словоскладання, абстрактні іменникові неолексеми утворені також способом складання з суфіксацією, наприклад: *крючкомворія, гидомирство, туполобство, баболюбство, рогоправлення, лихомовство, чоломбитство (туполобство ← тупий лоб, чоломбитство ← чолом бити, рогоправлення ← роги правити і под.)*. При творенні таких композитів продуктивними виступають суфікси -ств(о), -енн(я), -ій(а).

Зауважимо, що частина складних іменників, хоча й мають складну структуру, утворені суфіксальним способом, а не складанням. Йдеться про такі неолексеми: *диводумність, твердосердність, жорстокосердя, оскотинення* та ін. Вони утворені від прикметникових та дієслівних твірних основ за допомогою суфіксів -ість, -енн(я) тощо.

Як свідчить зібраний матеріал, майже всі складні іменникові інновації утворені за традиційними словотвірними моделями, властивими сучасній українській мові. Однак, у художньому мовленні знаходимо оказіоналізми, утворені незвично, наприклад: *«подай-прийми», «моя-хато-скрайство»* (Василь Барка).

Розглянувши семантико-дериваційні особливості інноваційних іменників композитного типу, можна констатувати, що складання – продуктивний спосіб творення складних індивідуально-авторських неологізмів. Простежено, що серед них найбільш численними є групи назв осіб та неолексем з абстрактним значенням.

Як слушно зауважував Г.-Г. Гадамер, «коли звучить слово, приводиться в дію вся мова і все, що вона може сказати, – а вона може сказати все» [4: 48]. Авторські неологізми є результатом індивідуального словотворення письменника, покликані реалізувати авторський задум. Вони рідко залишаються стилістично нейтральними в художній мові, виконують тільки номінативну роль (чисте називання). Майже всі виявлені складні іменникові інновації естетично навантажені, як правило, містять оцінно-експресивне забарвлення в контексті художнього твору. Варто зауважити також, що авторські неологізми композитного типу виявляють індивідуальне світобачення автора, письменницьку майстерність.

Література

1. Барка, В., *Рай: роман*, Харків: Фоліо, 2009.
2. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* [уклад. і гол. ред. В. Г. Бусел], Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003.
3. Винниченко, В. К., *Вибрані твори: Оповідання. Повість. Романи*, Київ: Грамота, 2005.
4. Гадамер, Г.-Г., *Герменевтика і поетика* /Вибрані твори, Київ: «Юніверс», 2001.
5. Єрмоленко, С. Я., Бибик, С. П., Тодор, О. Г., *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*, Київ: Либідь, 2001.
6. Клименко, Н. Ф., *Вибрані праці*, Київ: Видавничий світ Дмитра Бураго, 2014.

7. Лыков, А. Г., *Современная русская лексикология (русское окказиональное слово)*, Москва: Наука, 1976.
8. *Словник української мови: В 11 т.*, Київ: Наукова думка, 1970-1980.
9. *Словник української мови: У 20 т.*, Т. 1-4., Київ: Наукова думка, 2010-2015.
10. Сологуб, Н. М., *Мовний портрет Яра Славутича*, Київ: Дніпро; Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1999.
11. Стельмах, М. П., *Твори: В 7-и т.*, Київ: Дніпро, 1983.